

373.5.018.091.3

**ФОРМУВАННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ
АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ХІМІЇ**

О.Л.Гаркович

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі модернізації навчально-виховного процесу з хімії у старшій профільній школі, впровадженню курсів за вибором у допрофільній підготовці та профільному навчанні.

Ключові слова: курси за вибором, школярі, старша профільна школа, індивідуальна освітня траєкторія.

Аннотация. Статья посвящена проблеме модернизации учебно-воспитательного процесса по химии в старшей профильной школе, внедрению курсов по выбору в допрофильной подготовке и профильном обучении.

Ключевые слова: курсы по выбору, школьники, старшая профильная школа, индивидуальная образовательная траектория.

Summary. The article is about actual problem of modernization of the educational process of chemical school and establishment of courses in purpose in main education.

Key words: The courses in purpose among schoolchildren, high professional school, Individual educational.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство потребує творчої, самостійної, активної особистості з яскраво вираженими індивідуальними якостями, що здатна вирішувати поставлені перед нею завдання. Такий соціальний запит посилює увагу до проблеми розвитку творчої активності школярів старшої школи, яка сприяє становленню індивідуальності людини, самореалізації та успішній соціалізації. Однак на сучасному етапі реформування освіти спостерігаємо перенос традиційних, репродуктивних методів навчання, орієнтованих на засвоєння учнем готових знань, незважаючи на те, що запровадження профільного навчання розкриває нові можливості форм, методів та засобів організації навчально-виховного процесу, що спрямовані на розвиток творчого потенціалу учнів, формування дослідницьких умінь і навичок.

У сучасній школі існує суперечність між необхідністю розвивальної, особистісно зорієнтованої освіти та знаннево-інформаційною орієнтацією навчання. Більшість педагогів усвідомлюють необхідність формування творчої активності школярів. Але констатуємо, з одного боку, недостатній рівень підготовки багатьох учителів до педагогічної діяльності в системі профільного навчання, а з іншого боку – нерозробленість системи принципів і невизначеність етапів педагогічної взаємодії при формуванні дослідницьких умінь та творчої особистості старшокласників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що важливим кроком у розв’язанні проблеми впровадження профільного навчання стали роботи Н.М.Бібік, М.І.Бурди, Н.М.Буринської, Л.П.Величко, В.В.Гузєєва, С.Н.Рягіна, А.А.Пінського, О.Я.Савченко, А.В.Хуторського, де розкриваються особливості проектування змісту профільного навчання в старшій школі на основі введення Державного стандарту, висвітлюються теоретико-методичні питання профільного навчання, розкриваються співвідношення базової і профільної підготовки. Психологічним передумовам профільного навчання та особливостям індивідуального розвитку школярів присвячені праці Л.І.Божович, В.В.Давидова, Л.В.Занкова, С.Д.Максименка, В.О.Моляко, С.Л.Рубінштейна. Проблема формування творчої активності особистості висвітлена у працях Л.С.Виготського, П.Я.Гальперина, Д.Б.Ельконіна, В.В.Давидова, В.І.Слободкінова, Н.Ф.Талізіної та інших учених.

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до формування творчої активності школярів шляхом створення й реалізації у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу курсів за вибором.

Виклад основного матеріалу. Розвивальне середовище – комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують організацію навчально-виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі. Навчання, виховання, розвиток учнів у школі повинні відбуватися в атмосфері захищеності, психологічного комфорту, розширення можливостей індивідуальних освітніх потреб кожної дитини.

Процес навчання, за Л.Б.Ітельсоном, – процес стимуляції та управління зовнішньою та внутрішньою активністю школяра, в результаті якого формуються визначені знання, уміння та навички. Він виділяє такі концепції навчання: навчання як управління процесом накопичення знань, навчання як організація пізнавальної діяльності, навчання як стимулювання дослідницької активності, навчання як управління процесом накопичення пізнавальних структур, навчання як стимуляція самостійної мисленєвої активності школярів [1].

Формування розвивального середовища в загальноосвітніх навчальних закладах є важливим напрямом реформування національної освіти. Визначають такі принципи особистісно орієнтованої побудови розвивального середовища в умовах організації навчально-виховного процесу:

Принцип активності (розвивальне середовище повинно забезпечити кожному школяреві можливість вибору, ставити її у ситуацію, коли треба прийняти самостійне рішення, самовизначитися).

Принцип стабільності та динамічності розвивального середовища (в освітньому середовищі повинні бути закладені можливості для змін у відповідності зі здібностями та нахилами школярів, з урахуванням різних педагогічних завдань).

Принцип звернення до особистості школяра (освітній простір у навчальному закладі має бути організований таким чином, щоб усі школярі могли організувати власну освітню траєкторію).

Принцип емоційності середовища, індивідуальної комфортності учасників навчально-виховного процесу (освітнє середовище повинно пробуджувати у школярів активність, давати їм можливість здійснювати різноманітні види діяльності, чергуючи їх для запобігання перевтоми учасників навчально-виховного процесу).

Формування розвивального середовища при вивченні хімії спрямоване на гнучке враховування інтересів і здібностей школярів; сприяння виявленню і максимальному розкриттю індивідуальних

можливостей кожної дитини, розвитку її природних задатків і нахилів; формування інтелектуальної особистості, розвиненої, культурної, самодостатньої, спроможної до генерування власних ідей, прийняття власних рішень, професійного самовизначення й самозростання; створення умов для розширення можливостей реалізації учнями індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням їх здібностей, для навчання старшокласників відповідно до їх інтересів та обраної майбутньої професії.

Профільна школа найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії. Провідною ідеєю, яка створює передумови для орієнтації на індивідуальні потреби школярів, стала диференціація змісту навчання, зокрема, введення курсів за вибором. Тому наразі необхідно забезпечити розробку та впровадження у практику загальноосвітніх навчальних закладів таких курсів, які б задовольняли освітні потреби та інтереси старших учнів та сприяли їх подальшому творчому зростанню.

Уведення профільного навчання на старшому щаблі школи обумовлює істотне збільшення використання методів навчання, спрямованих на активізацію самостійної творчо-пошукової діяльності старшокласників. Здійснення таких видів діяльності школярами малоефективне або навіть неможливе без розвитку в них дослідницьких умінь.

Старшокласники є найбільш сензитивними для інтенсивного формування творчої активності, тому що саме цей віковий період характеризується інтенсивним розвитком мислення, здатності формулювати альтернативні гіпотези способи розв'язання навчально-пізнавальних завдань; активним формуванням індивідуального стилю розумової діяльності; підвищенням адекватності самооцінки; яскравим проявом бажання самовираження, прагненням до самостійності.

На старшому етапі загальної освіти, за допомогою занурення у профіль, формуються компетентності для продовження навчання або діяльності в обраному профілі. Систему профільної орієнтації складають варіативне освітнє середовище, профільний зміст, навчально-виховний процес, профорієнтація, психолого-педагогічний супровід тощо. Варіативне освітнє середовище передбачає проектування різних курсів за вибором, які сприяють оптимізації вибору профілю навчання й подальшої діяльності; інтеграцію базової та додаткової освіти як єдиного освітнього поля, що дозволяє через синхронізацію програм розширювати й поглиблювати знання школярів у вибраному профілі навчання; мотивацію до пізнавальної діяльності, що здійснюється доступними відповідно віку засобами.

Навчальний профіль визначається добором предметів та їх змістом. Засвоєння навчальних курсів повинно забезпечувати загальноосвітню підготовку школярів та підготовку їх до майбутньої професійної діяльності, згідно обраного профілю навчання.

Навчальні курси поділяють на такі типи: базові, профільні, курси за вибором, факультативні. Базові навчальні курси обов'язкові для всіх школярів. Вони складають інваріантну частину базового навчального плану. Ці предмети реалізують цілі й завдання загальної середньої освіти.

Профільні навчальні курси забезпечують поглиблене навчання за базовими курсами, вони реалізують цілі, завдання й зміст окремого профілю. У профільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачається опанування змісту предметів на різних рівнях (стандарту, академічний, профільної підготовки).

Концепцією профільного навчання в старшій школі курси за вибором визначені як навчальні курси, які доповнюють навчальні предмети і входять до складу допрофільної підготовки та профільного навчання. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного компонента змісту освіти [4]. Курси за вибором реалізують індивідуальну освітню траєкторію школярів, створюють умови для самовизначення у виборі профілюючого напрямку майбутньої професійної діяльності, допомагають старшокласнику, який уже зробив вибір, побачити різноманітність видів діяльності обраної освітньої галузі. Вибір курсів за вибором здійснюється учнями добровільно. Вони можуть обиратись школярами не тільки згідно з обраним профілем, а й за власним бажанням, з метою поглиблення знань з певної дисципліни. У старшій профільній школі курси за вибором сприяють формуванню індивідуальної освітньої траєкторії школярів та професійному самовизначенню молодого покоління. Курсами за вибором повинні бути охоплені всі школярі 8-9 класів. Допрофільні курси за вибором є короткочасними (9-17 годин). Протягом 2-х років учні вивчають не менше двох – трьох курсів.

У результаті опанування курсів за вибором учень 9 класу повинен визначитися, чого бажає досягнути у найближчій освітній перспективі, чи здатний і готовий продовжити навчання в обраному профілі. У процесі вивчення даних курсів учні мають можливість набути знань, умінь та навичок, що стануть у нагоді при подальшому навчанні в обраному профілі; одержати інформацію про значимість профільного навчання для подальшого життєвого, соціального й професійного самовизначення; ознайомитися зі світом сучасних професій; сформувати ціннісні орієнтації, пов'язані із майбутнім

професійним шляхом.

У педагогічній теорії та практиці існує кілька підходів до створення курсів на вибір.

Фундаментальний підхід спрямований на розробку змісту курсу за логікою переходу від фундаментальних законів і теорій до часткових закономірностей, на поглиблене вивчення предмета, орієнтований, у першу чергу, на обдарованих дітей у окремій освітній галузі і безпосередньо пов'язаний із профільними навчальними предметами старшої школи.

Методологічний підхід заснований на науковому методі пізнання, особливості якого демонструються на історико-науковому матеріалі. Звідси головна мета вивчення курсу за вибором – знайомство з методом наукового пізнання, оволодіння дослідницькими вміннями. Цей підхід ефективний з використанням проектною технології навчання, організацією лабораторно-практичних занять, занять практикумів, екскурсій тощо.

Універсальний підхід характеризується орієнтацією змісту на найважливіші поняття, що мають універсальне значення для науки. Даний підхід є найефективнішим для міжпредметних курсів, які розглядають одну проблему, явище, поняття з різних точок зору. Тут оптимальним стане використання технологій рефлексивного навчання, критичного мислення, кейс-методу.

Прагматичний підхід обумовлює надбання певних знань, умінь та навичок, що забезпечують базовий культурний рівень та будуть використані у подальшому житті. Для нього кращими є практичні заняття, практикуми у конкретній професійній галузі.

Діяльнісно-ціннісний підхід допомагає школярам ознайомитися зі способами діяльності, які необхідні для успішного освоєння предметів того або іншого профілю навчання. Побудова курсу за вибором, заснованого на такому підході, припускає врахування схильностей учнів до відповідних способів діяльності.

Компетентнісний підхід враховує значимі для учнів даного віку проблеми, визначає компетентності, що необхідні для розв'язання даного типу завдань, здійснює відбір необхідного змісту, форм, методів та засобів навчання, розробку системи оцінювання. Як орієнтири для визначення мети курсів за вибором можуть бути соціальна, комунікативна або предметна компетентність [2; 5; 6].

Курси за вибором у допрофільній підготовці поділяються на предметно-орієнтовані (пробні) та міжпредметні (орієнтаційні). Предметно-орієнтовані курси вирішують такі завдання: реалізація учнем зацікавленості до навчального предмета; уточнення готовності й здібності освоювати предмет на ускладненому рівні; створення умов до складання іспитів та зовнішнього незалежного тестування на вибір відповідно до обраного профілю.

У якості навчально-методичного забезпечення для предметно орієнтованих курсів можуть використовуватися навчальні посібники, програми факультативів, спеціальних курсів, фрагменти навчальних посібників для підготовки у ВНЗ й класів з поглибленим вивченням навчальних предметів.

Міжпредметні (орієнтаційні) курси виходять за рамки традиційних навчальних предметів. Вони знайомлять учнів із комплексними проблемами, що вимагають узагальнення знань з декількох навчальних предметів і способами їх розробки в різних професійних сферах. Завдання міжпредметних курсів за вибором такі: створення бази для орієнтації учнів у різноманітності сучасних професій; ознайомлення на практиці зі специфікою типових видів діяльності, що відповідають найпоширенішим професіям; підтримка мотивації до того або іншого профілю. У якості навчальних матеріалів для таких курсів допрофільної підготовки можна використовувати науково-популярну літературу, повідомлення засобів масової інформації, Інтернет тощо [2; 5; 6].

Курси за вибором допрофільної підготовки не повинні дублювати базовий курс. Вони мають підготувати учня не до складання іспитів, а до успішного навчання в старшій школі.

У старшій профільній школі курси за вибором сприяють формуванню дослідницьких умінь і навичок, індивідуальної освітньої траєкторії школярів, орієнтують на усвідомлений та відповідальний вибір майбутньої професії. Кожен учень протягом навчання у старшій школі повинен опанувати не менше чотирьох курсів за вибором. Курси за вибором значно розширюють вивчення профільних предметів, водночас вони можуть сприяти поглибленому вивченню непрофільних предметів.

Даний підхід, орієнтований на особистість кожного учня, враховує їх інтереси й здібності, що часто виходять за межі спеціалізації в окремих профілях. Профільна диференціація змісту освіти полягає в спеціалізації з урахуванням інтересів, нахилів та здібностей професійної орієнтації учнів для максимального їх розвитку в обраному напрямку [3; 6].

Таким чином, проблеми, пов'язані з реалізацією індивідуальних освітніх потреб учнів, необхідністю профільної диференціації змісту навчання у старшій профільній школі саме і визначають ті завдання, на які спрямована розробка курсів за вибором. Виділяємо такі функції курсів за вибором:

задоволення потреб учнів у поглибленому вивченні питань, проблем, законів, закономірностей; реалізація потреб окремих учнів у більш глибокому освоєнні змісту якого-небудь курсу, що вивчається в даному профілі на базовому рівні або не вивчається взагалі; задоволення потреб у вивченні понять і видів діяльності, пріоритетних для конкретного профілю й пов'язаних із реалізацією міжпредметних зв'язків; розвиток навичок метапредметної діяльності, що спрямована на задоволення пізнавальних інтересів у різних галузях людської діяльності.

Учені виділяють два типи курсів за вибором: фундаментальні й прикладні (А.Г.Каспаржак, А.А.Кузнецов) [2; 5]. Для фундаментальних курсів провідною функцією є формування та розвиток наукового світогляду. Для прикладних курсів провідною функцією є підготовка учнів до практичної діяльності.

Розробка курсу за вибором для старшої профільної школи передбачає ряд вимог, а саме: аналіз змісту навчального предмета в рамках обраного профілю; визначення принципів відмінностей змісту курсу від базового або профільного курсу; визначення теми, змісту, основних завдань курсу, його функцію в рамках даного профілю; розподіл змісту програми курсу на модулі, розділи, теми, відведення необхідної кількості годин на кожний із них; передбачення результатів діяльності; з'ясування можливостей забезпечення даного курсу навчально-методичним супроводом та матеріально-технічною базою; виділення основних видів діяльності учнів, визначення частки самостійної, творчої діяльності учня при вивченні курсу; опис виконання практичних та лабораторних робіт, дослідів, проведення екскурсій, виконання проєктів, науково-дослідницьких робіт; визначення критеріїв, що дозволять оцінити успішність освоєння курсу та форми звітності учнів за підсумками освоєння програми (проєкт, реферат, виступ, портфоліо тощо).

Особливої уваги заслуговує впровадження курсів за вибором у навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу, підбір організаційних форм, методів і засобів їх ефективної реалізації, що обумовлені змістом, метою та завданнями кожного курсу. Основними формами подачі навчального матеріалу для викладання фундаментальних курсів за вибором старшої школи, на нашу думку, є проблемна лекція, семінар-диспут; дослідницький проєкт тощо. Основною формою реалізації змісту прикладного курсу є проєктна, науково-дослідницька діяльність тощо.

Дані форми організації не є єдині. У кожному конкретному випадку необхідно виходити з типу, мети та змісту курсу за вибором, що впроваджується. Взагалі, методи й форми навчання визначаються вимогами профілізації навчання, врахуванням індивідуальних здібностей, розвитком і саморозвитком особистості. Виділяють основні пріоритети методики викладання курсів за вибором: міждисциплінарна інтеграція, що сприяє становленню цілісного світогляду; навчання через досвід і співробітництво; інтерактивність (робота в малих групах, імітаційне моделювання, метод проєктів); особистісно-діяльнісний підхід у навчанні; лідерство, засноване на спільній діяльності, спрямоване на досягнення загальної освітньої мети.

Висновки. Курси за вибором старшої профільної школи є шляхом для формування розвивального середовища, що спрямоване на розвиток творчої активності школярів, їх інтересів і здібностей, розкриття індивідуальних можливостей кожної дитини, розвиток її природних задатків. Вони забезпечують формування інтелектуальної особистості, розвиненої, культурної, самодостатньої, спроможної до генерування власних ідей, прийняття власних рішень; професійного самовизначення і самозростання, створюють умови для розширення можливостей реалізації учнями індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням їхніх здібностей, для навчання старшокласників відповідно до їхніх інтересів та обраної майбутньої професії.

Література

1. Ительсон Л. Б. Лекции по проблемам современной психологии обучения : пособие к спецкурсу и курсу педагогической психологии. / Л. Б. Ительсон– Владимир. – 1970. – 234 с.
2. Каспаржак А.Г. Элективные курсы: типология и задачи / А. Г. Каспаржак // Директор школы. – 2006. - №3. – С. 53-54.
3. Кизенко В.І. Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація / В. І. Кизенко, Ю. І. Мальований, Е. М. Соф'янець / АПН України, Ін-т педагогіки, Донець, обл. ін-т післядиплом. освіти. – Донецьк : ТОВ „КІТІС”, 1999. – 71 с.
4. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2003. – №24. – С.3-15.
5. Кузнецов А.А. Элективные курсы по информатике / А. А. Кузнецов // Профильная школа. – 2004. - №1. – С. 24-30.
6. Профільне навчання: теорія і практика / За ред. Липової Л.А. – К. : ВВП «Компас». – 2007. – 192с.